

DOI: 10.33663/0869-2491-2021-32-99-105

УДК 340.1

В. Ю. ВАСЕЦЬКИЙ

кандидат юридичних наук*

ORCID: 0000 0001 5595 5291

ВИТОКИ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ: ВПЛИВ ГЛОБАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ

У статті досліджуються питання витоків змін у правовій сфері забезпечення прав і свобод людини як одного з основних напрямів розвитку доктринальних джерел права. Визначена роль глобальних соціально важливих історичних подій у цьому процесі. Зазначено, що витoki доктрини прав і свобод людини мають позадержавне походження. В основі цих прав лежить фундаментальний принцип про їх природне походження, який визначає їх основну особливість. Ця особливість має спільний характер для всіх країн світу і тому в нинішній час вона проявляється во взаємодії національних утворень у межах єдиної світової системи, взаємовпливу і зближення позитивістської і прецедентно-правової систем, створення єдиних правових стандартів в сфері прав людини. Зроблено також висновок, що наслідком історичних подій середини – кінця ХХ ст. стали зміни у сфері прав людини, які зумовили удосконалення інституту юридичної відповідальності держави перед особою.

Ключові слова: правова доктрина, права людини, юридична відповідальність, витoki права.

Васецкий В. Ю. Истоки правовой доктрины по правам человека: влияние глобальных исторических событий

В статье исследуются вопросы истоков изменений в правовой сфере обеспечения прав и свобод человека как одного из основных направлений развития доктринальных источников права. Определена роль глобальных социально значимых исторических событий в этом процессе. Отмечено, что истоки доктрины прав и свобод человека имеют внесударственное происхождение. В основе этих прав лежит фундаментальный принцип об их естественном происхождении, принцип, который определяет их основную особенность. Эта особенность имеет общий характер для всех стран мира и поэтому в настоящее время она проявляется во взаимодействии национальных образований в рамках единой мировой системы, взаимовлиянии и сближении позитивистской и прецедентно-правовой систем, создании единых правовых стандартов в области прав человека. Сделан также вывод, что следствием исторических событий середины – конца ХХ в. стали изменения в области прав человека, которые обусловили усовершенствование института юридической ответственности государства перед человеком.

Ключевые слова: правовая доктрина, права человека, юридическая ответственность, истоки права.

Vasetsky Viacheslav. The origins of human rights legal doctrine: the influence of global historical events

The paper examines the origins of changes in the legal sphere of ensuring human rights and freedoms as one of the main directions of the development of doctrinal sources of law. The role of global socially significant historical events in this process is determined. It is noted that the origins of the doctrine of human rights and freedoms are of non-state origin. At the bases of these rights is the fundamental principle of their natural origin, a principle that defines their

*Vasetsky Viacheslav, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.)

basic feature. This feature is common for all countries of the world, and therefore, at present, it appears in the interaction of individual countries within a single world system, mutual influence and convergence of positivist and precedent-legal systems, the creation of uniform legal standards in the field of human rights. It was also concluded that the historical events of the mid-late twentieth century. there were changes in the field of human rights, which led to the improvement of the institution of legal responsibility of the state to person.

Key words: legal doctrine, human rights, legal responsibility, law origins.

Постановка проблеми і актуальність. Зміни, що спостерігаються в сучасному світі, який стає дедалі глобальнішим, безпосередня причетність до них усіх країн світу, зміни, що відбуваються в країнах, які стають на демократичний шлях розвитку, свідчать про актуальність дослідження фундаментального змісту в юридичній сфері, дослідження загальних положень доктринальних джерел права.

Крім того, у даний час мають місце тенденції суттєвих змін, що зумовлені науковим і технологічним прогресом. Ці зміни проявляються не тільки з позитивної сторони, а й мають суттєві негативні прояви, наслідком яких є поява можливості поширення засобів масового знищення, різким зростанням кількості терористичних організацій, що також використовують можливості сучасних досягнень. Поява біотехнологій та інформаційних систем уможливорює втручання як у людську природу, так і більш, ніж коли-небудь раніше, вплив на психіку людини і сприйняття нею дійсності. У зв'язку з цим вчені та громадські діячі відмічають необхідність нових напрямів у правовій сфері, які б гарантували у майбутньому гідне життя людини, її безпеку, захист її прав та свобод.

Джерелом виникнення правових ідей є правова, соціальна, економічна, політична дійсність, практична діяльність людей, у процесі якої правові ідеї, погляди, соціальні та політичні вимоги народжуються, збагачуються, змінюються¹.

Масштабні соціально важливі історичні події суттєво впливають на зміни у правовій сфері. Можна припустити, що і пандемія 2020 р., яка торкнулася значної частини населення планети та призвела до численних конфліктів між певними соціальними групами й вольовими державними рішеннями, теж матиме наслідки у правовій сфері, у тому числі стосовно прав і свобод людини. Проблеми, що з'явилися, потребують теоретичного осмислення, появи правових ідей їх вирішення, що трансформуються у правові доктрини, які в підсумку можуть мати наслідки на законодавчому рівні, мабуть, певного обмеження прав особи і більшого впливу держави й на виклики, що з'являються.

В основі доктрини прав і свобод людини лежить принцип про їх природне походження. В теорії права саме природне право розглядається як теоретична доктрина, за якою головним джерелом права є сама природа, а не воля законодавця². Тут визначальною є роль доктрини в розвитку права, що сьогодні становить величезну актуальність і потребу з огляду на бурхливі законодавчі перетворення на шляху до євроінтеграції, коли відбувається ламання сталих ціннісних засад і адаптація до нових, часто суперечливих ідеологічних правоположень, які не сприймаються суспільством і суперечать загальній доктрині права³.

Зазначені питання є актуальними і стосовно розвитку правової системи України, її прагнення досягти європейських стандартів, що відбуваються у часи, коли світ знає величезних змін, коли він відходить від попередніх досягнень, але не осмислив ще свого сучасного становища і у загальному розумінні не може з певною достовірністю прогнозувати майбутнє.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема правової доктрини є предметом наукових досліджень фахівців філософської науки та загальної теорії права, вона з різних аспектів вивчається також науковцями галузевих напрямів юридичної науки. Серед вітчизняних і зарубіжних дослідників, які вивчали проблему з позицій теоретичних і практичних засад джерел права, у тому числі, і доктринальних джерел права, це насамперед Ж.-Л.Бержель, Є.Бичковський, С.Бобровник, Н.Л.Гранат, Є.Євграфова, Р.Давид, В.Денисов, М.Марченко, Н.Оніщенко, О.Петришин Н.Пархоменко, П.Рабінович, А.Селіванов І.Семеніхін, Т.Тарахонич, Ю.Тодика, С.Шевчук, Ю.Шемшученко та ін.

Саме дослідження цих вчених є вагомим внеском у розвиток доктринальних джерел права, у тому числі доктрини прав людини в правових системах. Поряд з цим слід визнати, що категорія доктринальних джерел права в сучасних умовах не має достатнього рівня дослідження, особливо в окремих своїх проявах. Це стосується передусім розвитку доктринальних джерел права у сфері дотримання прав людини в сучасних умовах глобалізації, загальної тенденції гуманізації правових систем. Суттєві зміни в швидкозмінному світі визначають доцільність загального погляду на проблему, проведення дослідження історичних аспектів розвитку доктринальних джерел права, його витоків, роблячи акцент на зв'язок з важливими історичними подіями, які певним чином вплинули не тільки на тодішнє життя, а й мали довгострокову дію в майбутньому.

Мета дослідження. З огляду на зазначене метою статті є дослідження витоків змін у правовій сфері, забезпечення прав і свобод людини як одного з основних напрямів розвитку доктринальних джерел права та визначення ролі глобальних соціально значущих історичних подій у цьому процесі.

Основний зміст. Термін «правова доктрина» в юридичній літературі застосовується по-різному залежно від його використання в різних правових системах: як вчення, філософсько-правова теорія; як правова теорія і наукові праці найбільш авторитетних дослідників у галузі теорії і права; як думка вчених-юристів з питань, що стосуються сутності й змісту юридичних актів⁴. Визначення поняття правової доктрини підпорядковане розумінню права, його сутності. Невизнання правової доктрини як формального джерела права не виключає розгляду її як реально існуючого та впливового явища. При цьому воно впливає не лише на правозастосувача та інтерпретатора діючого права, а й на законотворця. Зрозуміло, що ступінь впливу правових доктрин і форми її вияву в різних країнах не однакові⁵. У зв'язку з цим Н.Пархоменко наголошує, що поняття «джерело права» включає лише ті ознаки, які суттєві в певному, конкретному розумінні⁶.

Вивчення таких загальних понять, як правова доктрина повинно виконуватись насамперед з огляду на їх універсальний характер, спираючись на сучасні підходи і методи дослідження⁷. Таке загальне уявлення про джерела права, яке включає і доктринальні джерела права надає Ж.-Л.Бержель, який, окрім іншого, відзначає, що це «найрізноманітніші принципи: моральні, релігійні, філософські, політичні, соціальні, ідеологічні – ті, які керують позитивними правилами, слугують їх ідеологічною основою, і ті, які піднімаються до філософії права», ... це «змістовні (сутнісні) джерела,... що забезпечують норми матеріальною основою»⁸.

Визначення поняття «правова доктрина» поширюється на юридичну сферу, однак, при цьому основні елементи, ознаки і класифікація можуть різнитися. Це зумовлено тим, що на сьогодні її практична цінність як джерела права не є

загальновизнаною, підходи до правової доктрини не відображають ставлення до неї як до єдиної системи уявлень. Треба зазначити, що визначення правової доктрини пов'язане з розумінням права, його сутності. О. Львова подає доктрину образно у вигляді матриці, наповненої елементами ідеального права³. Чимало науковців визнають правову доктрину джерелом права.

В Юридичній енциклопедії наводиться таке визначення: правова доктрина – сукупність (система) наук, знань про певне правове явище. За відповідних умов правова доктрина може бути розвинута у правову теорію більшою чи меншою мірою узагальнення. Співвідношення між правовою доктриною та правовою теорією є до певної міри відносним. За умови, що правова доктрина охоплює широкі принципи важливих методологічних питань, вона може започаткувати розвиток відповідної теорії права, але здебільшого вона є її складовим елементом⁹.

Н. Пархоменко зазначає, що правова доктрина характеризує юридичне мислення та праворозуміння, є віддзеркаленням правових поглядів представників юридичної науки. Механізм виникнення і дії правової доктрини як джерела права, на її думку, має таку послідовність складових елементів: виникнення потреби правового регулювання окремих суспільних відносин, науковий пошук, поява ідеї та її обґрунтування, підтримка ідеї на державному (офіційному) рівні і схвалення громадськістю, перетворення ідеї на концепцію проведення правової реформи в будь-якій сфері суспільного життя¹⁰.

Щодо співвідношення правової доктрини і науки А. Селіванов зазначає, що доктрина має вищий авторитет, ніж наука¹¹. Наукова ідея може бути визнана правовою доктриною лише у тому випадку, якщо наукова ідея заслуговує визнання серед професіоналів, стане основою відповідної школи, матиме підтримку суспільства, засвоїться правозастосовною практикою і стане мірою суспільної поведінки.

Доктринальне положення може бути персоніфіковане та зв'язане з окремим автором. До таких правових доктрин належать у давньоримській державі роботи Ульпіана, Папініана, Гая, Павла та Модестіна¹².

Функції правової доктрини по-різному проявляються в різних правових системах. Кожній національній правовій системі і, відповідно, системі права властива своя система джерел права, і навпаки¹³. Коли джерела права виходять за рамки окремих національних правових систем, то вони можуть належати, в цілому, до різних визначених правових сімей. До таких джерел належить доктрина прав людини, яка в нинішній час визнається більшістю країн світу.

Витоки доктрини прав і свобод людини мають позадержавне походження. В основі цих прав лежить принцип про їх природне походження – принцип, відомий ще з часів античності. В цьому, на нашу думку, полягає основна особливість доктрини прав і свобод людини, яка має спільний характер для всіх країн світу, і тому в нинішній час вона проявляється у взаємодії національних утворень у межах єдиної світової системи, взаємовпливу і зближення позитивістської та прецедентно-правової систем, створення єдиних правових стандартів у сфері прав людини.

Розвиток правових відносин у XVII–XIX ст. пов'язаний з ухваленням актів, основою яких є права людини. Серед них треба відзначити такі: Білля про права 1689 р. в Англії, Декларація прав людини і громадянина 1789 р. у Франції; Білля про права, прийнятий у 1791 р. Конгресом США.

У Новітній історії витоком права у сфері прав людини є історичні події середини XX ст. Після Другої світової війни 1948 р. у Парижі була прийнята Загальна

декларація прав людини¹⁴. У зв'язку з цим М. Оніщук зазначив, що повоєнний світ очікував не лише на поновлення ідеалів гуманізму та людяності, втілених у правах людини, а й на їх визнання і гарантування на міжнародному рівні. «Особливістю Загальної декларації прав людини є те, що вона втілила в своїх положеннях тисячолітній досвід і здобутки боротьби за права людини, які найбільш рельєфно та концентровано відображають ідеї та ідеали верховенства права і гуманізму»¹⁵.

Зазначимо, що ключова роль у написанні Декларації належить нашому співвітчизнику В.М.Корецькому. Він є автором ст.1 Декларації: «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства». Загальна декларація прав людини 1948 р. стала першим документом універсального характеру. М.Оніщук зазначає, що, не маючи юридичної сили міжнародного договору, Декларація залишається пріоритетним джерелом правозахисної діяльності і визначальним актом у сфері загального руху на захист прав людини¹⁵.

На європейському континенті на підставі положень, передбачених Конвенцією про захист прав і основоположних свобод людини з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу № 11, діє міжнародний орган – Європейський суд з прав людини. Юрисдикція Суду визнана обов'язковою всіма державами-учасниками й поширюється на всі спори, пов'язані з застосуванням і тлумаченням норм Конвенції та Протоколів до неї в національних правових системах європейських країн. Суд ставиться вельми вимогливо до обов'язку держав закріпити в своєму національному законодавстві основні положення Конвенції. Держава повинна не лише мати законодавство, яке найбільш повною мірою забезпечує дотримання конвенційних прав та свобод, а й вживати всіх необхідних заходів для того, щоб воно реально діяло, а не було декларацією.

Вступ України до Ради Європи та ратифікація Європейської конвенції дає змогу по-новому оцінювати функціонування механізму захисту прав людини в нашій державі. Вимоги Конвенції ставлять державу перед необхідністю утримуватися від будь-яких дій, які могли б призвести до порушення прав і свобод людини. Тим самим щодо дотримання прав і свобод людини утверджується принцип юридичної відповідальності держави перед особою. Щодо цього Н.Оніщенко зауважує, що проблема відповідальності держави перед особою – це проблема відповідних правовідносин, у яких держава має виступати не суб'єктом особливої значущості, а суб'єктом – відповідною стороною¹⁶.

Висновки. З огляду на наведене основні висновки роботи полягають у такому.

1. Розвиток у галузі забезпечення прав людини посідає одне з основних місць у процесі зростання ролі джерел права недержавного походження, зокрема, правової доктрини, що мають прояви в об'єднанні й взаємодії національних утворень в єдину світову систему, взаємовпливу і зближення позитивістської та прецедентно-правової систем, створення єдиних правових стандартів у сфері прав людини. Ці процеси зумовлені тим, що доктрина прав людини як злагоджене вчення щодо основних прав, свобод і законних інтересів людини є спільним поняттям і має однакове розуміння і для романо-германської, і для англосаксонської правових систем.

2. Юридична відповідальність держави перед особою у сфері дотримання прав і свобод людини, яка стосується також і української держави, є наслідком історичних подій середини – кінця ХХ ст. – подій, які стали витоком суттєвих

змін у правовій сфері. Такі зміни справедливо можна охарактеризувати як прогресивний процес розвитку права, його джерельної бази, зокрема, доктринальних джерел права, що має прояви не тільки на європейському континенті, а й у всьому світі.

1. Головченко В.В. Ідеологія права. *Юридична енциклопедія*: в 6-т. Т.2 / редкол.: Ю.С.Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1999. С.659. 2. Бобровник С.В. Природне право. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. Т.5 / редкол.: Ю.С.Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2003. С.132–133. 3. Львова О.Л. Правова доктрина як матриця якісного права. *Правова держава*. 2020. Вип.31. С.88–97. 4. Марченко М.Н. Правовые системы современного мира. Москва: ИКД «Зерцало-М», 2001. С.111. 5. Кармаліта М.В. Правова доктрина у романо-германській та англосаксонській правових сім'ях. *Підприємство, господарство і право*. 2010. № 2. С.6–9. 6. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка»». 2008. С.36. 7. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права): монография. Ин-т госуд. и права Рос. акад. наук. Москва: Аванта+, 2001. С.146. 8. Бертель Жан-Луи. Общая теория права. Москва: Nota bene, 2000. С.97. 9. Копейчиков В.В. Доктрина права. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. / редкол.: Ю.С.Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Т.2. Київ: Укр. енцикл., 1998. С.275. 10. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка»». 2008. С.89. 11. Селіванов А. О. Судове право: нова галузь чи теоретична думка? *Вісник Верховного Суду України*. 2008. № 6. С.6. 12. Богдановская И.Ю. Прецедентное право. Москва: Наука, 1993. С.80–92. 13. Марченко М.Н. Источники права: учебное пособие. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. С.52. 14. Загальна декларація прав людини. Київ: Право, 1995. 12 с. 15. Оніщук М. Проблеми забезпечення прав людини в Україні: від Загальної декларації прав людини до сьогодення. *Право України*. 2009. № 4. С.29–35. 16. Оніщенко Н.М. Юридична відповідальність держави перед особою. *Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні*: монографія / кол. авторів; за ред. Н.М.Оніщенко, О.В.Зайчука. Київ: Видавництво «Юридична думка»», 2007. С.118.

References

1. Holovchenko V.V. Ideolohiia pravova. *Yurydychna entsyklopediia*: v 6-t. T.2 / redkol.: Yu.S.Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. Kyiv: Ukr. entsykl., 1999. S.659. [ukr]. 2. Bobrovnyk S.V. Pryrodne pravo. *Yurydychna entsyklopediia*: v 6 t. T.5 / redkol.: Yu.S.Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia, 2003. S.132–133. [ukr]. 3. Lvova O.L. Pravova doktryna yak matrytsia yakisnoho prava. *Pravova derzhava*. 2020. Vyp. 31. S.88–97. [ukr]. 4. Marchenko M.N. Pravovye systemy sovremennoho myra. Moskva: YKD “Zertsalo-M”, 2001. S.111. [rus]. 5. Karmalita M.V. Pravova doktryna u romano-herman-skii ta anhlосaksonskii pravovykh simiakh. *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo*. 2010. № 2. S.6–9. [ukr]. 6. Parkhomenko N.M. Dzherela prava: problemy teorii ta metodolohii: monohrafi-ia. Kyiv: TOV “Vydavnytstvo “Iurydychna dumka”. 2008. S.36. [ukr]. 7. Kerymov D.A. Metodolohiya prava (predmet, funktsyy, problemy fylosofyy prava): monohrafiia. Yn-t hosud. y prava Ros. akad. nauk. Moskva: Avanta+, 2001. S.146. [rus]. 8. Berzhel Zhan-Luy. Obshchaia teoriya prava. Moskva: Nota bene, 2000. S.97. [rus]. 9. Kopeichikov V.V. Doktryna pravova. *Yurydychna entsyklopediia*: v 6 t. / redkol.: Yu.S.Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. T.2. Kyiv: Ukr. entsykl., 1998. S.275. [rus]. 10. Parkhomenko N.M. Dzherela prava: problemy teorii ta metodolohii: monohrafiia. Kyiv: TOV “Vydavnytstvo “Iurydychna dumka”, 2008. S.89. [ukr]. 11. Selivanov A.O. Sudove pravo: nova haluz chy teoretychna dumka? *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. 2008. № 6. S.6. [ukr]. 12. Bohdanovskaia Y.Iu. Pretsedentnoe pravo. Moskva: Nauka, 1993. S.80–92. [rus]. 13. Marchenko M.N. Ystochnyky prava: uchebnoe posobyie. Moskva:

TK Velby, Yzd-vo Prospekt, 2008. S. 52. [rus]. 14. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. Kyiv: Pravo, 1995. 12 s. [ukr]. 15. Onishchuk M. Problemy zabezpechennia prav liudyny v Ukraini: vid Zahalnoi deklaratsii prav liudyny do sohodennia. *Pravo Ukrainy*. 2009. № 4. S. 29–35. [ukr]. 16. Onishchenko N.M. Yurydychna vidpovidalnist derzhavy pered osoboiu. *Problemy realizatsii prav i svobod liudyny ta hromadianyna v Ukraini: monohrafiia / kol. avtoriv; za red. N.M. Onishchenko, O.V. Zaichuka*. Kyiv: Vydavnytstvo "Iurydychna dumka", 2007. S. 118. [ukr].

Vasetsky Viacheslav. The origins of human rights legal doctrine: the influence of global historical events.

Currently, there are trends of significant change, which covers almost all countries. The changes are due to the processes of globalization, scientific and technological progress. Large-scale socially significant historical events are also the source of significant changes in the legal sphere. These circumstances indicate the relevance of the study of the general provisions of doctrinal sources of law, which is also important in relation to the development of the legal system of Ukraine.

The aim of the article is to study the origins of changes in the legal sphere, ensuring human rights and freedoms as one of the main directions of development of doctrinal sources of law and determining the role of global socially significant historical events in this process.

It is noted that in the scientific literature the definition of "legal doctrine", its main elements, features and classification may differ from each other. When the sources of law go beyond individual national legal systems, they may belong to different legal families. Such sources include the doctrine of human rights, which is now recognized by most countries. The origins of the doctrine of human rights and freedoms have non-state origin. This, in our opinion, is the main feature of the doctrine of human rights and freedoms, which is common to all countries.

In Recent history, the origins of human rights have been the historical events of the mid-twentieth century. The Universal Declaration of Human Rights was the first document of a universal nature and a defining act in the field of human rights protection. On the European continent, on the basis of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the international institute, the European Court of Human Rights, operates. After Ukraine's accession to the Council of Europe and ratification of the European Convention, the provisions of these institutions are in force in the country. Thus, in relation to the observance of human rights and freedoms, the principle of legal responsibility of the state to the individual has acquired special significance.

The conclusions are as follows: the main feature of the doctrine of human rights is that it has a common character for all countries and is manifested in the interaction of national entities within a single world system, interaction and convergence of positivist and case law systems, creating common legal standards in the field human rights; a consequence of historical events of the mid-late twentieth century. there were changes in the field of human rights, which led to the improvement of the institution of legal responsibility of the state to the person.

Key words: legal doctrine, human rights, legal responsibility, law origins.